

doi: 10.15388/Baltistica.56.2.2461

Livia Körtvélyessy, Alexandra Bagasheva, Pavol Štekauer (eds.), **Derivational Networks Across Languages**, Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2020, 610 pp.

De Gruyter leidykla prieš metus serijoje *Trends in Linguistics* (vol. 340) išleido Košičės P. J. Šafaríko universiteto (Slovakija) mokslininkų L. Körtvélyessy, A. Bagashevos ir P. Štekauerio redaguotą didelės apimties leidinį, skirtą 40 Europos kalbų darybos lizdams. Tai didelio tarptautinio žodžių darybos projekto, kurį finansavo keli fondai, rezultatas (žr. p. V). Aptariamasis ir kiti panašūs leidiniai, parengti P. Štekauerio ir jo kolegų (žr., pvz., Štekauer et al. 2012; Lieber, Štekauer 2014) liudija minėtame universitete gyvuojančios žodžių darybos mokyklos ir jos lyderio P. Štekauerio įdirbį. Ši mokykla, toliau plėtodama M. Dokulilo ir kitų idėjas, žodžių darybos procesuose išžiūri ne tik lingvistinių, sociolingvistinių, bet ir pragmatinių bei kognityvinių veiksnių svarbą (žr. Štekauer 2016, 55t.).

Aptariamoje knygoje pirmiausia paaiškinamos projekto teorinės prielaidos ir kita (redaktorių Įvadas, 1–26). Kalbų derivaciniai lizdai pradedami analizuoti nuo slavų grupės. Aptarus bendruosius žodžių darybos slavų kalbose klausimus (27–32), toliau atskirų kalbų derivaciniai lizdai aptariami kalbos angliško pavadinimo abėcėlės tvarka, kiekvienai kalbai skiriant nuo 8 iki 13 puslapių:

bulgarų (33–41), kroatų (43–52), čekų (53–63), lenkų (65–74), rusų (75–83), serbų (85–92), slovakų (93–103), slovėnų (105–113) ir ukrainiečių (115–125) kalbų. Toliau tokiu pat principu pristatomi germanų kalbų grupės žodžių darybos lizdai. Po trumpo įvado (127t.) eina šios kalbos: danų (129–136), olandų (137–145), anglų (147–155), fryzų (157–165), vokiečių (167–177), islandų (179–188), norvegų (189–201) ir švedų (203–212). Romanų kalbų grupės derivaciniai lizdai analizuojami tokia tvarka: katalonų (217–228), prancūzų (229–238), galų (239–249), italų (251–260), portugalų (262–272), rumunų (273–284) ir ispanų (285–294) kalbų (įvadas, 213–216). Toliau aptariami keltų kalbų – airių (299–308) ir valų (309–318) derivaciniai lizdai (įvadas, 295–298). Baltų kalbų žodžių darybos lizdus pristato Agnė Navickaitė-Klišauskienė (latvių kalbos, 323–332) ir Jurgis Pakerys (lietuvių kalbos, 333–345, įvadas, 319–322). Naujosios graikų kalbos derivaciniai lizdai aprašyti atskirame skyrelyje (347–359), nes graikų kalba sudaro savarankišką ide. kalbų šaką. Toliau nemaža vietos skirta uraliečių šeimos kalboms, pristatyti estų (365–372), suomių (373–384), vengrų (385–397) ir

šiaurės samių (399–408) kalbų derivaciniai lizdai (įvadas, 361–364). Gerokai mažiau dėmesio sulaukė kitų šeimų kalbos. Antai iš tiurkų aprašyti tik totorių (409–421) ir turkų (423–433) kalbų derivaciniai lizdai, iš kelioms šeimoms priklausančių Kaukazo regiono kalbų – čečėnų (435–442), darginų (443–453) ir kartvelų, ar gruzinų (465–473), kalbų žodžių darybos ypatumai. Dar skirta vietos baskų kalbos (455–463), nepriklausančios jokiai šeimai, ir maltiečių – vienintelės semitų šeimos kalbos, darybos lizdams (475–483). Knygos pabaigoje (485–607) publikuojama redaktorių tipologinė studija „Europos kalbų derivaciniai lizdai“, parengta drauge su kolegomis Valera Salvador ir Jánú Genčiu.

Toliau pristatant minimąjį leidinį bus kreipiamas dėmesys į teorinius tyrimo principus, baltų kalbų darybos lizdų aprašus ir tipologiniame tyrime pastebėtus dėsningumus.

Tyrimo teorinė koncepcija paremata trimate derivacinio lizdo sistema, apimančia: a) paradigminį, vertikalųjį, darybinių ryšių matmenį, išryškinantį visus tiesioginius, arba pirmosios pakopos, vedinius iš darybiškai neskaidaus pamatinio žodžio, b) sintagminį, horizontalųjį, matmenį, rodantį visus netiesioginius, arba antrosios–penktosios pakopos, vedinius iš pamatinio žodžio ir c) semantinį matmenį, atskleidžiantį semantines kategorijas, apibūdinančias kiekvieną darybos žingsnį (p. V, lt., 7–19). Taip parodomas derivacinių pro-

cesų sudėtingumas ir gausumas, kurio neperteikdavo koncepcijos, paremtos vienmate ar dvimate derivacinio lizdo sistema, ir kuriam įvertinti pasitelkti tokie parametrai: maksimalus derivacinis lizdas (*maximum derivational network*), lizdo pripildymo vertė (*saturation value*), darybinė potencija (*derivational capacity*), didžiausias ir vidutinis darybos pakopų skaičius ir būdingos semantinių (\approx darybinių) kategorijų kombinacijos bei jų blokavimo padariniai (loc. c.). Reikia pasakyti, kad koncepcija yra sudėtinga, ne viskas iki galo aišku, ypač santykis su įprastais sinchroninės žodžių darybos terminais, pvz., kaip santykiauja darybos potencija (*capacity*) ir produktyvumas. Klausimų kyla dėl semantinių (\approx žodžių darybos) kategorijų klasifikacijos ir priskyrimo konkreitiems vediniams.

Tiriamoji medžiaga – 30 darybiškai neskaidžių žodžių, atrinktų iš žinomo M. Swadesho sąrašo: po 10 daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmažodžių, pvz.: *kaulas, akis, akmuo; naujas, senas, siauras; kasti, duoti, gerti*. Žodžius padauginus iš 40 projekto kalbų, susidaro 1200 darybos lizdų – išskirtinai gausi duomenų bazė (žr. 12–16). Sunku pasakyti, ar visi atrinktieji žodžiai yra patys tinkamiausi (bent baltų kalbose kai kurių iš jų darybos lizdai yra skurdūs), ar jų atranka negalėtų turėti įtakos tyrimo rezultatams. Tiriamąsias kalbas atrinkti padėjo Europos kalbų žodžių darybos sistemų aprašams skirtas didelės apimties veikalas (žr. Müller et al.

2015–2016). Kadangi kalbų skaičių teko mažinti, buvo pasirinktos tik tos, kurių vedinius galima verifikuoti reprezentatyviais žodynais ir / ar tekstynais (18tt.). Kiekvienas projekto dalyvis turėjo aprašyti visų 30 žodžių derivacinius lizdus ir apskaičiuoti maksimalius derivacinius lizdus ir jų pripildymo vertę tiek atskiriems žodžiams, tiek tirtoms kalbos dalims – daiktavardžiams, būdvardžiams ir veiksmažodžiams. Derivacinių lizdų raida kelia įvairių teorinių problemų, ypač susijusių su griežtų ribų tarp žodžių ir formų darybos nebuvimu. Antai galūnės, specifiniai kaitybės afiksai, gali eiti darybos priemone, riba tarp žodžio ir formos yra kintama (Urbutis 2009, 45tt.; op. cit., 20t. ir lit.), ne visada lengva nuspręsti, ar leksinis vienetas yra darybiškai skaidus, kokia jo darybos kryptis, ar jis nėra tarminis, okazinis. Todėl į lizdų aprašą buvo atsisakyta įtraukti konversijos, fleksinės derivacijos, transpozicijos ar kitu panašiu būdu atsiradusius leksinius vienetus, taip pat žodžius, padarytus su afiksoidais ar semantinės kaitos būdu. Apskritai į lizdus pateko tik afiksų vediniai, reprezentuojami pagrindinėmis reikšmėmis. Į specifines problemas, kurios būdingos kalbų grupėms, atkreiptas dėmesys trumpuose įvadiniuose straipsneliuose (op. cit., l. c.).

Baltų kalbų žodžių darybos sistemų apžvalgai skirtame įvade J. Pakerys svarsto, ar įtraukti į darybos lizdus tokius tyrėjų nevienodai vertinamus reiškinius, kaip refleksyvai, veiksmo formos,

formos su neiginiais ir neaiškios darybos krypties atvejai. Refleksyvus nuspręsta įtraukti į žodžių darybos kategorijų sąrašą daugiausia dėl to, kad baltų kalbų veiksmažodžio darybos lizdus būtų galima lyginti su kitų kalbų, ypač genetiškai ir areališkai artimų slavų, atitinkamais lizdais. Lietuvių kalbos refleksyvai sudaro 12.6 %, latvių – 7 % visų veiksmažodžio vedinių. Dėl veiksmo priešpriešų vyrauja nuomonė, kad baltų kalbose, kitaip nei slavų, jos yra daug daugiau darybinės nei kaitybinės. Neigiamieji priešdėliai, laikantis tradicinio požiūrio, įtraukti tik į daiktavardžių, būdvardžių irrieveksmių darybą. Dėl veiksmažodžių su dviem afiksais – priešdėliu ir priesaga – darybinės interpretacijos leista spręsti kalbų darybos aprašų autoriams, pvz., lie. *su-deg-inti* galima vesti iš *deg-inti* arba *sudeg-ti* (pirmuoju atveju žodžių darybos kryptis būtų nuo priesaginio kauzatyvo į priešdėlinį finityvą, antruoju – atvirksčiai), plačiau žr. op. cit., 319tt.

Pagal aptariamojo projekto teorinius principus sumodeliuoti latvių ir lietuvių kalbų daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmažodžių afiksinės darybos lizdai turi ir panašumų, ir skirtumų. Didžiausius derivacinius lizdus abiejose kalbose manifestuoja veiksmažodžiai, po to eina būdvardžiai (abiejų lizdai apima keturias pakopas) ir mažiausius trijų pakopų lizdus turintys daiktavardžiai. Tokia kalbos dalių eilė yra ir pagal darybos potencialo (*capacity*) bei kitus matavimus. Išskirtinis veiksmažodžių lizdų dydis, būdin-

gas ir daugeliui kitų kalbų, pirmiausia aiškintinas produktyvia priešdėline ir reguliaria priesagine deverbaliu daryba, o būdvardžiai lenkia daiktavardžius turbūt daugiausia todėl, kad daugiau galimybių iš jų darytis veiksmažodžius. Pagal maksimalius afiksines darybos lizdus (op. cit., 324, 334, lent. 33.1, 34.1) latvių kalba atrodo daugiau nei dukart turtingesnė už lietuvių kalbą, plg. duomenis: veiksmažodžių la. 497: lie. 204, būdvardžių la. 179: lie. 85, daiktavardžių la. 96: lie. 56 (iš viso la. 766: lie. 345) lizdai. Tačiau lietuvių kalbos atskirų darybos pakopų lizdų pripildymo verčių vidurkiai (plg. 33.5 ir 34.5 lentelės, p. 327, 337), kalbos dalių maksimalus ir vidutinis derivacinis pajėgumas (plg. 33.7 ir 34.7 lentelės, p. 328, 338) ir kiekvienos pakopos visų kalbos dalių vedinių vidutinis skaičius (plg. 33.8 ir 34.8 lentelės, p. 328, 339) yra didesni. Pagal išvardytus matavimus gauti didesni lietuvių kalbos rodikliai aiškintini tuo, kad latvių kalbos, patyrusios stipresnę vokiečių kalbos įtaką, žodžių darybos sistemoje didesnę vaidmenį nei lietuvių kalboje vaidina dūryba. Iš aptariamąjo projekto rezultatų matyti, kad vokiečių ir kitų germanų kalbų afiksines derivacijos lizdai yra gana skurdūs (op. cit., 169, 17.2 lent., 127t.).

Aptariamasis projektas nemažai davė Europos kalbų žodžių darybos sistemų supratimui, ir tai matyti iš preliminaros tipologinės kolektyvinio tyrimo rezultatų apžvalgos (485–607). Paaiškėjo įvairių bendresnių ir atskiroms kalbų

grupėms būdingų dėsningumą. Toliau pamėginsiu išvardyti, mano supratimu, svarbesnius.

1. Nustatyta esminių skirtumų tarp atskirų kalbų derivacinės potencijos (*derivational capacity*), kurią rodo vedinių skaičius žodžių darybos lizduose.
2. Iš tirtų kalbos dalių didžiausia derivacijos potencia pasizymi veiksmažodžiai, tuo tarpu būdvardžių ir daiktavardžių darybos pajėgumas yra maždaug vienodas (baltų, čekų, lenkų, serbų, slovėnų ir kai kuriose kitose ide. kalbose pirmieji lenkia antruosius, tačiau kitur pasitaiko ir apylygio arba atvirkštinio santykio). Išskirtinė veiksmažodžių derivacinė potencia ypač būdinga toms kalboms (tarp jų ir baltų), kuriose išplėtota priešdėlinė daryba.
3. Derivacinių lizdų plėtra turi sąsają su pamatinių žodžių kalbos dalimi, darybos pakopa ir galbūt semantika, nors pastarosios „suvaldyti“ projekto vykdytojams, tiesą sakant, nepavyko.
4. Nustatytas daugeliui kalbų būdingas polinkis išnaudoti 20–30 procentų kalbos dalių darybinės potencijos. Grupelė kalbų (pvz., graikų, olandų) pasizymi aukštomis visų kalbos dalių derivacinių lizdų pripildymo vertėmis. Nuo jų nedaug nutolusi ir lietuvių kalba, kurioje aukšta lizdų pripildymo vertė būdinga dviem kalbos dalims. Įdomu, kad šio rodiklio skirtumai atskirose giminiškų kalbų grupėse nėra esminiai.
5. Kaip ir buvo galima tikėtis, labiausiai

prognozuojami yra pirmosios darybos pakopos lizdai. Iš viso pakopų gali būti penkios, tačiau baltų kalboms būdingos keturios (veiksmazodžiai ir būdvardžiai) arba trys (daiktavardžiai) pakopos (remiantis sudarytąja žodžių imtimi).

6. Nustatyta tam tikra koreliacija tarp pačių būdingųjų semantinių kategorijų ir pirmosios bei antrosios darybos pakopų. Pavyzdžiui, deminutyvai susiję su pirmąja visų kalbos dalių darybos pakopa. Aptikta vienokių ar kitokių semantinių kategorijų kombinacijų, paprastai priklausančių ir nuo žodžio klasės, ir nuo kalbos, tačiau,

LITERATŪRA

Lieber, Rochelle, Pavol Štekauer (eds.) 2014, *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*, Oxford: Oxford University Press.

Müller, Peter O., Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (eds.) 2015–2016, *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft / Handbooks of Linguistics and Communication Science 40 (1–5)], Berlin: de Gruyter.

Štekauer, Pavol 2016, Compounding from an onomasiological perspective, in ten Hacken, Pius (ed.), *The Semantics of Compounding*, Cambridge: Cambridge University Press, 54–68.

kaip jau buvo sakyta, universalių semantikos dėsningumų nustatyti nepavyko.

Baigiant šį gana paviršutinišką didelio projekto rezultatų aptarimą, norisi palinkėti atskirų kalbų darybos lizdų aprašų autoriams parengti išsamias studijas su visų darybos pakopų vedinių sąrašais. Į baltų kalbų darybos lizdų tyrimą derėtų įtraukti ir produktyvius galūnių vedinius, permąstyti semantinių kategorijų klasifikaciją, atsisakyti refleksyvumo kategorijos. Būtų įdomu pažiūrėti, kiek rezultatai keistųsi imant kitus tiriamuosius žodžius, tarkim, bent vienos kalbos dalies.

Štekauer, Pavol, Salvador Valera, Lívia Körtvélyessy (eds.) 2012, *Word-Formation in the World's Languages. A Typological Survey*, Cambridge: Cambridge University Press.

Urbutis, Vincas 2009, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Bonifacas STUNDŽIA
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lithuania
[bonifacas.stundzia@flf.vu.lt]